

DE GEEST IN SCHEPPING EN VERLOSSING

Jozef en Maria presenteren hun zoon in de tempel. De oude Simeon, aan wie voorspeld was dat hij nog voor zijn dood de Verlosser zou zien, houdt het kind in zijn armen en looft God. Ook de profetes Anna herkent Christus. Boven haar zweeft de heilige Geest in de gedaante van een duif (Lucas 2:22-38). De Geest is door Rembrandt in volle actie afgebeeld. Ook voor de uitstorting (Pinksteren) is Hij actief: bij de schepping, in de geschiedenis en zeker bij de geboorte en het leven van Jezus. Hij beweegt in het licht van de Vader dat schijnt op de Zoon.

Illustratie omslag: Rembrandt van Rijn, *Het loflied van Simeon*, 1639 (fragment)
Museum Het Rembrandthuis, Amsterdam.
Ontwerp omslag: Arjan Gooijer

Aaldert Gooijer

DE GEEST IN SCHEPPING EN VERLOSSING

*De betekenis van Pinksteren in de theologie
van Karl Rahner en Karl Barth*

Boekencentrum *Academic*, Zoetermeer

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Boekencentrum *Academic* is een onderdeel van uitgeverij Boekencentrum

ISBN 978 90 239 7088 0

NUR 700, 704

© 2016 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Woord vooraf

Graag wil ik in het kort schetsen hoe ik tot de centrale vraag van dit onderzoek gekomen ben. In 2003 rondde ik de studie theologie af met een scriptie over de scheppingsleer (in het bijzonder de kosmische eschatologie) van de protestantse theoloog Jürgen Moltmann. Ik ontdekte dat de heilige Geest volgens Moltmann een fundamentele rol speelt in de schepping. De Geest bewaart de schepping voor de dreiging van het ‘niets’ en stuwt deze vooruit richting de voleinding. Hij woont in de schepping in om deze voor te bereiden op de inwoning van de drie-enige God in het eschaton.

Ik vond en vind deze gedachten van Moltmann inspirerend. Maar zijn scheppingsleer riep bij mij ook de nodige vragen op, waarvan de belangrijkste centraal staat in deze dissertatie. Als je veronderstelt dat de Geest een fundamentele rol speelt in de schepping, waarom moest Hij dan nog uitgestort worden tijdens het Pinksterfeest, zoals de Kerk belijdt? Wat is de betekenis van Pinksteren, ervan uitgaande dat de Geest al werkzaam is? Deze vraag zal in het eerste hoofdstuk verder worden uitgewerkt en in de hoofdstukken daarna worden geanalyseerd en beantwoord. Daarbij is Moltmann losgelaten; de vraag wordt gesteld aan twee andere theologische ‘grootheden’, namelijk Karl Barth en Karl Rahner.

Dit brengt me meteen bij mijn dankwoord, want zonder de goede begeleiding van mijn beide promotoren was dit onderzoek niet gelukt. Met name Rahner schrijft moeilijke teksten over termen, die een protestantse lezer niet vertrouwd zijn. Hij is bovendien niet alleen in zijn denken, maar ook in zijn manier van schrijven duidelijk beïnvloed door Heidegger, wat niet bepaald bevorderlijk is voor de leesbaarheid van zijn teksten. Maar ook Barths theologie is zonder goede begeleiding niet goed te begrijpen. Zijn schrijfstijl is heel anders dan die van Rahner, veel uitvoeriger, maar hij is daarmee niet minder diepzinnig in gesprek met de bijbel en de christelijke theologie en allerlei filosofen.

Ik wil daarom mijn beide promotoren, prof. dr. J. Muis (Protestantse Theologische Universiteit) en prof. dr. J.B.M. Wissink (School of Catholic Theology van Tilburg University), bedanken voor hun begeleiding. Beiden zijn gepromoveerd op Barth, prof. Wissink is bovendien ook kenner van Rahner. Tijdens de verschillende ontmoetingen die we gedrieën hadden, eerst in het Van Unnik-gebouw te Utrecht en later in Amsterdam, ontstonden er vaak zeer interessante gesprekken over Rahner en Barth, waarbij prof. Wissink vaak vol verve Rahner uitlegde en verdedigde en prof. Muis altijd weer verbazingwekkend veel protestants tegengas wist te geven. Ik heb deze gesprekken en de verdere begeleiding als erg leerzaam en stimulerend ervaren. Dank daarvoor!

Mijn dank gaat tevens uit naar mijn ouders. Mijn vader heeft het hele manuscript gelezen en gecorrigeerd op stijl en spelling en stelde daarnaast zijn kritische vragen over bepaalde delen van de tekst. De tekst is daardoor sterk verbeterd. Bovendien waren zij samen het hele proces (en dat is best lang geweest) geïnteresseerd en betrokken op de voortgang van het onderzoek. Dat heb ik erg gewaardeerd.

Ook wil ik de andere familieleden bedanken die zich als ‘hulplijn’ hebben laten inschakelen. Ze keken naar het Engels van de samenvatting en/of naar de formuleringen

van de stellingen. Clarinda, Jan en Leendert: bedankt! In het bijzonder wil ik Arjan noemen. Hij ontwierp, in een proces van samen wikken en wegen, de voorkant en de tweede pagina, en hielp bij het ‘camera ready’ maken van de tekst. Arjan, bedankt voor je werk, je mailtjes en betrokkenheid!

Tot slot wil ik jou, Agnes, bedanken. In de afgelopen jaren is niet alleen dit proefschrift langzaam maar zeker ontstaan, we kregen in die tijd ook samen drie leuke kinderen. En dat eerste zou niet zijn gelukt zonder de tijd die jij deze jaren, naast je werk, hebt gestoken in ons gezin.

Aaldert Gooijer

Inhoudsopgave

1 INLEIDING	13
1 Het probleem	13
2 Relevantie van het onderzoek	16
3 Probleemstelling	18
4 Uitgangspunten en afbakening	19
4.1 De vraag naar de verhouding en de betekenis	19
4.2 De trinitarische godsconceptie	20
4.3 Twee auteurs	21
4.4 De Geest en de antropologie	22
5 De auteurs die onderzocht worden: Karl Rahner en Karl Barth	22
6 Onderzoeksvragen en deelvragen	23
6.1 Op welke deelvragen moet het hoofdstuk over Rahner een antwoord geven?	23
6.2 Op welke deelvragen moet het hoofdstuk over Barth een antwoord geven?	25
6.3 De criteria voor de waardering	27
7 Schrijfwijzer	28
2 KARL RAHNER	29
1 Introductie van Karl Rahner en de filosofische achtergrond van zijn theologie	29
1.1 Introductie en biografische gegevens	29
1.2 De filosofische achtergrond van Rahners theologie: Kant, Maréchal, Heidegger	30
2 Natuur en genade: het transcendentale niveau	33
2.1 Natuur: de transcendentale natuurlijke openheid naar God	33
2.1.1 Het voortuitgrijpen op het zijn	34
2.1.2 Het voortuitgrijpen op het zijn verder uitgewerkt	35
2.1.3 Het zijn en God	36
2.1.4 Conclusie	36
2.2 Genade	37
2.2.1 Uitgangspunten Rahners genadeleer: de algemene heilswil van God en de toereikendheid van de genade	37
2.2.2 Genade als zelfmededeling van God	38
2.2.3 Zelfmededeling van God via quasi-formele causaliteit	38
2.2.3.1 De kenleer van Rahner	39
2.2.3.2 Hoe moet Rahners kenleer gewijzigd worden, wanneer het gaat over het kennen van God in de visio?	42
2.2.3.3 De begenadiging via quasi-formele causaliteit	43

2.2.3.4 De begenadiging als het eigen werk van de heilige Geest	43
2.2.4 De bovennatuurlijke existentiaal: aanbod van genade via quasi-formele causaliteit	44
2.2.5 De bovennatuurlijke existentiaal: de transcendentale bovennatuurlijke openheid naar God	45
2.2.6 De verhouding van het aanbod van genade (paragraaf 2.2.4) en de transcendentale bovennatuurlijke openheid naar God (paragraaf 2.2.5)	48
2.2.7 De relatie tussen de bovennatuurlijke existentiaal als transcendentale bovennatuurlijke openheid naar God en de natuur	50
2.2.7.1 Verhouding tot de ‘théologie nouvelle’ (De Lubac)	52
2.2.7.2 Verhouding tot de protestantse ‘Utrechtse school’ (A. Vos en G. Labooy)	54
2.3 De aanname van genade	58
2.3.1 De aanname van genade via zedelijke daden	59
2.3.1 De aanname van genade is ook genade	60
2.3.3 De incarnatorische structuur van de genade	61
2.4 De transcendentale ervaring	62
3 De werking van de Geest op categoriaal niveau	63
3.1 De openbaringsgeschiedenis vóór de uitstorting van de Geest	64
3.2 De werking van de Geest na de uitstorting: blijvende historische openbaring	65
3.2.1 Symboolontologie en symbooloorzakelijkheid	66
3.2.2 Christus: het grondsacrament	67
3.2.2.1 <i>De Logos</i> is mens geworden	68
3.2.2.2 De Logos is werkelijk <i>mens</i> geworden	69
3.2.2.3 Soteriologie: Christus als <i>Realsymbol</i> van het heil	70
3.2.2.4 De werkelijkheid na Christus: een drietal veranderingen	71
3.2.2.5 De verhouding tussen de werking van de Geest op transcendentiaal niveau en Christus	72
3.2.3 De Kerk: het oersacrament	73
3.2.3.1 Christus en de Kerk	73
3.2.3.2 De Kerk als oersacrament t.o.v. de andere sacramenten	74
3.2.3.3 De sacramentele oorzakelijkheid van de Kerk: de werking van de Geest na de uitstorting in verhouding tot de werking van de Geest op transcendentiaal niveau	75
3.2.3.4 De Kerk in de wereld: de werking van de Geest na de uitstorting in verhouding tot de algemene openbaringsgeschiedenis op het categoriale niveau	78
3.2.4 Conclusie en samenvatting	78
4 De charismata	79
4.1 Wat is een charisma?	79
4.2 Verhouding charisma en ambt	80

4.2.1 Eenheid van charisma en ambt	80
4.2.2 Onderscheid tussen charisma en ambt	81
4.3 Verhouding charisma en transcendentale werking van de Geest in ieder mens	83
4.4 Enige observaties naar aanleiding van het bovenstaande	84
5 De Geest en de triniteit	85
5.1 De achtergrond van Rahners triniteitsleer	85
5.2 Rahners grondaxioma: de economische triniteit is de immanente triniteit en omgekeerd	86
5.3 De immanente triniteit als mogelijkheidsvoorwaarde voor de economische triniteit	86
5.3.1 De term <i>hypostase</i> wordt niet op univoke wijze gebruikt	87
5.4 De Geest in de economische triniteit	88
5.4.1 De Geest in de mens: een niet-geapproprieerde betrekking	89
5.5 De Geest in de immanente triniteit	93
5.6 Evaluatie	95
6 Afsluitende opmerkingen	96
3 KARL BARTH	98
1 Theologische achtergrond van zijn pneumatologie	98
2 De Geest in Gods openbaring	104
2.1 Christus: objectieve werkelijkheid van de openbaring	104
2.1.1 De term ‘objectieve werkelijkheid’	104
2.1.2 Christus: van ‘het gesproken Woord’ naar ‘het sprekende Woord’	105
2.1.3 De rol van de Geest in de objectieve openbaring	106
2.2 De Geest: subjectieve werkelijkheid van de openbaring	108
2.3 Objectieve en subjectieve openbaring: onderlinge verhouding	110
3 De Geest in de verzoeningsleer	112
3.1 Een schematisch overzicht van het geheel van de verzoeningsleer	112
3.2 De pneumatologische duiding van <i>Die Weisung des Sohnes</i>	114
3.3 De komst van Christus in ‘de belofte van de Geest’	117
4 De Geest in de schepping	121
4.1 De Geest in de schepping in de KD in het algemeen	121
4.2 Schepping en verbond	122
4.2.1 De Geest als binnengoddelijke garantie	123
4.3 De Geest en de theologische/christologische antropologie	123
4.3.1 De natuur van de mens en de bestemming van de mens: bondgenootschap	125
4.3.2 De mens als ‘ziel van zijn lichaam’	127
4.3.3 De Geest als grond van ziel en lichaam	131
4.3.4 De Geest en de gerichtheid op God	132

4.4 De Geest en de schepping in verhouding tot de Geest in het verbond – een aantal aanzetten	134
4.5 Uitleiding, ontmoeting als centraal begrip	135
5 De Geest en de middelen der openbaring	136
5.1 De Geest en de Kerk	136
5.1.1 De Geest als band tussen de twee existievormen van Christus	137
5.1.1.1 De Geest en de verzameling van de Kerk	138
5.1.1.2 De Geest en de opbouw van de Kerk	139
5.1.2 De Geest en de zending van de Kerk	140
5.1.3 Samenvatting, observatie, conclusie	141
5.2 De sacramenten	144
5.2.1 De sacramentsleer in KD I,1	144
5.2.2 De sacramentsleer in KD I,2	145
5.2.3 De sacramentsleer in KD II,1	147
5.2.4 De sacramentsleer in KD IV	147
5.2.5 Conclusie	149
5.3 De charismata	150
5.3.1 Wat zijn charismata?	151
5.3.2 Verhouding van charismata tot de natuur van de mens	152
5.3.3 Verhouding charisma en ambt: het primaat van het charisma	154
5.3.5 Conclusie	155
6 De aanname van de openbaring	155
6.1 Het geloof	155
6.1.1 Het aanknopingspunt en de werking van de Geest	156
6.1.2 De daad van geloof en ervaring	157
6.2 Christelijke liefde	160
6.3 De heilige Geest: de grond van de aanname	163
7 De doop als fundering van het christelijke leven	163
7.1 De doop met de heilige Geest en de zelfbestemming van de mens	164
7.2 De doop met water	165
7.3 Doopleer in breder verband; kritische overwegingen	166
8 De Geest en de triniteit	169
8.1 Inleiding: weergave van drie vraagstukken	169
8.2 De immanente triniteit: het wezen van God, de drie zijnswijzen en hun onderlinge verhouding	171
8.3 De Geest en de immanente triniteit: het dialectisch spreken over de Geest in verhouding tot de Vader en de Zoon, het dialectisch spreken over het filioque	172
8.4 Barths filioque in relatie tot de immanente triniteit en het werk van de Geest in de economische triniteit	176
9 Afsluitende opmerkingen	179

4 TUSSENBALANS, VERGELIJKING EN WAARDERING	180
1 Rahner	180
1.1 Samenvatting van de hoofdpunten van Rahner	180
1.1.1 Tijdbetrokkenheid	180
1.1.2 De universele heilswil van God	182
1.1.3 De bovennatuurlijke existentieel	182
1.1.4 De transcendentale ervaring	183
1.2 Waardering	183
2 Barth	184
2.1 Samenvatting van de hoofdpunten van Barth	184
2.1.1 Tijdbetrokkenheid	184
2.1.2 Samenspel van Woord en Geest	185
2.1.3 De vraag naar de actualisatie	186
2.2 Waardering	186
3 Globale vergelijking Rahner en Barth	187
3.1 Structurele overeenkomsten en een verschil in de algemene pneumatologie	188
3.2 Het antwoord op de probleemstelling	188
3.2.1 Rahners antwoord op de probleemstelling	188
3.2.2 Barths antwoord op de probleemstelling	189
3.2.3 Vergelijking	190
4 Openbaring, geloof en ervaring: nadere vergelijking en waardering	191
4.1 Nadere vergelijking	192
4.1.1 Openbaring, geloof en ervaring bij Rahner	192
4.1.2 Openbaring, geloof en ervaring bij Barth	193
4.1.3 Vergelijking	195
4.2 Waardering: eerste aanzet	196
4.3 Waardering: de transcendentale ervaring	197
4.3.1 De methodische vraag naar de transcendentale ervaring	198
4.3.2 De inhoudelijke basis van de transcendentale ervaring	201
5 Ecclesiologie en de sacramenten: nadere vergelijking en waardering	203
5.1 Nadere vergelijking	203
5.1.1 Overeenkomsten	203
5.1.2 Inhoudelijke verschillen	204
5.2 Waardering	206
6 Ecclesiologie, ambten en charismata: nadere vergelijking en waardering	211
6.1 Nadere vergelijking	211
6.2 Waardering van de charismata en de ambten	214
6.2.1 Waardering van de charismata	214
6.2.2 Waardering van het ambt	219
6.2.2.1 Het ambt bij Barth	219
6.2.2.2 Het ambt bij Rahner	219

6.2.2.3 Concluderende samenvatting	221
6.2.2.4 De Maaltijd van de Heer	222
7 De heilige Geest en de immanente triniteit: nadere vergelijking en waardering	225
7.1 Nadere vergelijking	226
7.2 Waardering	227
7.2.1 Monopersonal trinitarism	227
7.2.2 Het filioque?	228
7.2.3 Waardering van de immanente triniteit van Barth en Rahner	229
8 Uitleiding	231
5 CONCLUSIE	232
1 Grote mate van overeenkomst	232
2 De sterke accenten van de pneumatologie van Rahner	233
3 De sterke accenten van de pneumatologie van Barth	236
4 De verschillen gewaardeerd	238
5 Conclusie	241
SUMMARY	245
LIJST VAN GEBRUIKTE AFKORTINGEN	255
LITERATUURLIJST	255
NAMENREGISTER	264
ZAKENREGISTER	266
CURRICULUM VITAE	268

1 Inleiding

1 HET PROBLEEM

Dit onderzoek richt zich op een probleem binnen de pneumatologie, de leer van de heilige Geest, korthedshalve op de vraag of er een verschil bestaat – en zo ja in welke mate – tussen de werking van de Geest in de schepping en na de uitstorting op het Pinksterfeest. Om dit probleem te schetsen zullen we beginnen met een korte, globale aanduiding van wat er vanuit het Oude Testament over het werk van de Geest van God gezegd wordt. Dit oudtestamentische spreken, roept namelijk deze dogmatische vraag op die in dit onderzoek centraal staat.

In het Oude Testament wordt verondersteld dat de Geest van God werkzaam is in¹ de schepping en in de geschiedenis. We kunnen daarbij denken aan het tweede vers van de bijbel, Genesis 1 vers 2, waarin staat dat Gods Geest over de wateren zweefde, maar zeker ook aan het boek van de Psalmen en aan het bijbelboek Job. In de Psalmen wordt de werking van Gods Geest (ruach) in de schepping regelmatig beleden en bezongen.² Zo zegt Psalm 33 vers 6: “Door het woord van de Heer is de hemel gemaakt, door de adem (ruach) van Zijn mond het leger der sterren.” En in Psalm 104 de verzen 29 en 30 staat: “...ontneem hun de adem en het is met hen gedaan, dan keren zij terug tot het stof dat zij waren. Zend uw adem en zij worden geschapen, zo geeft U de aarde een nieuw gelaat.” In het bijbelboek Job worden soortgelijke gedachten verwoord. Neem Job 33, 4: “De geest van God heeft mij gemaakt, de adem van de Ontzagwekkende doet mij leven.” Of Job 27 vers 3: “Zolang het leven in mij ademt, zolang Gods geest mij nog doortrekt...”

Ook is de Geest volgens het Oude Testament de inspirator van veel menselijke activiteiten, door Wie de menselijke geschiedenis en de geschiedenis van Israël mede gestalte krijgt. De profetie krijgt gestalte door de Geest (men denke bijvoorbeeld aan 1 Sam. 10, 10), de Geest wordt verbonden met landbouw (Jes. 28, 26), met architectuur (Ex. 31, 3 en 35, 31), met rechtspraak (Num. 11, 17), met wijsheid (Job 32, 8, Dan. 1, 17) en met politiek (Jes. 45: 1-5; Cyrus als Gods gezalfde).³ Ook zal de Geest op de Messias rusten en Hem wijsheid en inzicht geven (Jes. 11, 1-5 en Jes. 61, 1-2).

We kunnen dus zeggen dat de Geest levend maakt, en dat de Geest – gelet op de bovenstaande relaties – de inspirator is van veel wat het leven voor mensen waardevol en leefbaar maakt. De Geest is inderdaad werkzaam in de schepping en in de geschiedenis.

¹ Dingemans geeft aan dat de Geest *niet* als een immanente kracht in de schepping aanwezig is, en dat we dus niet zomaar over de werking van de Geest *in* de schepping kunnen spreken. Bij mensen werkt de Geest echter wel immanent. Zie G.D.J. Dingemans, *De stem van de Roepende. Pneumatheologie*, Kok, Kampen, 2001ii, p. 379, n. 23. Omdat we ons in deze studie zullen richten op de mens, spreken we wel over de werking van de Geest *in* de schepping, ook al bedoelen we daar op dit moment nog zowel de niet-menselijke als de menselijke schepping mee.

² H. Berkhof, *De leer van de Heilige Geest*, Callenbach, Nijkerk, 1965ii, p. 105, 106, vergelijk ook Th.C. Vriezen, *Hoofdlijnen der Theologie van het Oude Testament*, H.Veenman & zn., Wageningen, 1987vi, p. 233, 234.

³ H. Berkhof, *De leer van de Heilige Geest*, p. 106.

Het is opvallend dat in de meer recente dogmatische bezinning op de persoon en het werk van de Geest, en ook in de bezinning op de scheppingsleer, het werk van de Geest in de schepping meer de nadruk heeft gekregen dan in de traditie gebruikelijk lijkt te zijn geweest.⁴ We kunnen daarbij onder meer denken aan het werk van Moltmann⁵, Van de Beek⁶, Berkhof⁷, Dingemans⁸ en Rahner (bij de laatstgenoemde geven we hier geen literatuurverwijzingen; zijn werk komt in dit onderzoek uitgebreid aan de orde). *Verskillende motieven* spelen in de recente bezinning een rol.

Moltmann benadrukt sterk dat God de Geest Zelf in de schepping aanwezig is om deze te bewaren en te onderhouden en tevens om deze voor te bereiden op haar voleinding.⁹ Moltmann legt deze nadruk om zo te kunnen komen tot een scheppingsleer die zich rekenschap geeft van de *ecologische crisis*. Hij spreekt dan ook over een ecologische scheppingsleer. De Geest is zowel in de schepping als in de mens actief, en daarom is er gemeenschap tussen mens en natuur mogelijk. De gelovigen ervaren in de heilige Geest de Geest die ook in de schepping werkzaam is, waardoor er solidariteit met de natuur ontstaat.

Naast het feit dat de ecologische crisis een motief is om de rol van de Geest in de schepping te benadrukken, zoals bij Moltmann, spelen er andere motieven.

Bij Berkhof lijkt – we formuleren het voorzichtig, omdat hij zich minder expliciet uitsprekt dan Moltmann – *de waardering van de moderne cultuur* een belangrijk motief te zijn. De Geest is ook in de moderne, geseculariseerde wereld aan het werk te zien. Veel van onze moderne cultuur komt voort uit het werk van de Geest van Christus (bijvoorbeeld de emancipatie, de wezenlijke eenheid van het menselijke geslacht, de zorg voor de verdrukten, de aandacht voor de enkeling). Daarbij bouwt de Geest in zijn herscheppend werk voort op zijn werk in de schepping. Hij stond met Zijn inspiratie aan de basis van de door de Griekse filosofen ontwikkelde inzichten, zonder welke de moderne cultuur niet denkbaar is.¹⁰

Naast de motieven van Moltmann en Berkhof, respectievelijk de ecologische crisis en de waardering van de moderne cultuur, is er nog een derde motief te noemen waarom het werk van de Geest in de schepping volop de aandacht krijgt. De gedachte van de Geest die werkzaam is in de schepping biedt de mogelijkheid om het scheidings geloof en *het dynamische wereldbeeld* met elkaar te verbinden, zoals Dingemans doet. De Geest is als een ‘transcendente lokroep’ die de wereld in beweging zet¹¹ en die mensen inspireert en motiveert. Ook Barbour¹² verbindt de scheppingsleer en de

⁴ Berkhof noemt Calvijn en Kuyper als uitzonderingen, zie: *De leer van de Heilige Geest*, p. 106

⁵ J. Moltmann, *Gott in der Schöpfung. Ökologische Schöpfungslehre*, Chr. Kaiser/Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 2002v.

⁶ A. van de Beek, *De Adem van God. De Heilige Geest in kerk en kosmos*, Nijkerk, 1987. In een later werk neemt Van de Beek afstand van deze eerdere studie, omdat de geschiedenis daarin als ‘een goddelijk proces’ gezien wordt ‘en het pantheïsme over de drempel komt.’ Dit gaat volgens hem ten koste van het eenmalige werk van Christus en Gods eeuwige onveranderlijke Zijn. Zie: A. van de Beek, *Lichaam en Geest van Christus. De theologie van de kerk en de Heilige Geest*, Meinema, Zoetermeer, 2012, p. 406, 425, n. 207.

⁷ H. Berkhof, *De leer van de Heilige Geest*, p. 104.

⁸ G.D.J. Dingemans, *De stem van de Roepende*.

⁹ J. Moltmann, *Gott in der Schöpfung*, p. 217.

¹⁰ H. Berkhof, *De leer van de Heilige Geest*, p. 114 en 115, en ook: H. Berkhof, *Christus. De zin der geschiedenis*, Callenbach, Nijkerk, 1962iv, hoofdstuk V.

¹¹ G.D.J. Dingemans, *De stem van de Roepende*, p. 379.

¹² I. Barbour, *Religion and Science. Historical and contemporary issues*, SCM Press, Londen, 1998, p. 332.

evolutieeler door de werking van de Geest in de schepping met elkaar. Er ontstaat zo in zijn ogen meer verbinding tussen de Geestgestuurde schepping, een meer vanuit de Geest doordachte christologie en de door de Geest gevormde herschepping.

De bovengenoemde theologen hebben dus allen, via de universele werking van de Geest, aandacht voor de wereld (namelijk voor het milieu, de cultuur en het dynamische wereldbeeld). Ook bij Rahner, met wie we ons in dit onderzoek diepgaand zullen bezighouden, speelt de universele werking van de Geest een belangrijke rol. Deze komt volgens hem voort uit de algemene heilswil van God, en maakt dat de gehele mensheid niet zonder genadige toewending van God leefde en leeft. Dat geldt ook de mensheid die leefde vóór Christus. De wereldgeschiedenis speelt dan ook een rol van betekenis in het denken van Rahner.¹³ Deze gedachte van de universele werking van de Geest vormt de basis voor Rahners these van het ‘anonieme christendom’, waarbij een *theodiceemotief*¹⁴ verondersteld mag worden. Doordat de Geest al sinds de schepping van de mens werkzaam is in de mens, is er niemand uitgesloten van de genadige toewending van God, ook niet al die mensen die vóór Christus dan wel die zonder werkelijke ontmoeting met Christus hebben geleefd. Dus ook de mensen die nooit van Christus hebben gehoord kunnen gered worden.

Tevens vormt voor Rahner de universele werking van de Geest een theologische legitimatie van zijn antropologische uitgangspunt in de theologie. Volgens hem is het namelijk nodig dat de theologie start vanuit de antropologie, maar dat is alleen mogelijk als er een vorm van coëxistentie is van theologie en antropologie. Deze coëxistentie baseert hij op de universele werking van de Geest. Bij Rahner is genade (dat wil bij hem zeggen: God Zelf, de heilige Geest) het constitutieve principe van de mens (in zijn terminologie: van de natuur). Ieder mens is geconstitueerd door de genade, door de zelfcommunicatie van God. Er is door deze communicatie van God een verbinding tussen God en mens. Daarom kan de antropologie vertrekpunt zijn van de theologie.¹⁵

Er zijn dus verschillende motieven aanwijsbaar om de werking van de Geest in de schepping te benadrukken. Echter, door de Geest sterk met de schepping en de geschiedenis te verbinden, komen er ook de nodige vragen op. Vanuit het Nieuwe Testament lijkt de Geest namelijk primair de eschatologische Geest te zijn, die is gekomen nadat Christus ten hemel is gevaren. Er wordt in het Nieuwe Testament en in de traditie dan ook gesproken over de uitstorting van de Geest bij Pinksteren. Of om het in de termen van het Johannesevangelie te verwoorden (Joh. 16, 7): ‘*Werkelijk, het is goed voor jullie dat Ik (Jezus, AG) ga, want als Ik niet ga zal de pleitbezorger niet bij jullie komen, maar als Ik weg ben, zal Ik Hem jullie zenden.*’ Er wordt hier gesproken over de Geest die komt, nadat Jezus is gegaan. De vraag is derhalve: waarom moet

¹³ Zie bijvoorbeeld: K. Rahner, *Grundkurs des Glaubens. Einführung in den Begriff des Christentums*, Herder, Freiburg-Basel-Wien, 1976iv, p. 147 ev. De titel van deze paragraaf luidt: Heils- und Offenbarungsgeschichte als koextensiv mit der gesamten Weltgeschichte.

¹⁴ J.B.M. Wissink (red.), *Toptheologen. Hoofdfiguren uit de theologie van vandaag*, Lannoo, Tielt, 2006, p. 61.

¹⁵ A. Losinger, *The Anthropological Turn. The Human Orientation of the Theologie of Karl Rahner*, Fordham University Press, New York, 2000, p. 2, 35.

een Geest die al in de schepping aanwezig is (vergelijk het Oude Testament) nog uitgestort worden? Of omgekeerd: kan een Geest, die nog moet worden uitgestort, wel al in de schepping actief zijn?

In dit onderzoek staat de dogmatische vraag naar de verhouding tussen het werk van de Geest na de uitstorting en het werk van de Geest in de schepping centraal: hoe verhouden beide werkingen van de Geest zich tot elkaar?

Als deze vraag beantwoord kan worden, krijgen we ook inzicht in de specifieke *betekenis* van de uitstorting van de Geest.

2 RELEVANTIE VAN HET ONDERZOEK

Als we systematisch vragen naar de verhouding tussen de werking van de Geest in de schepping en de werking van de Geest na de uitstorting, dan stellen we impliciet de dogmatische betekenis van de uitstorting van de Geest aan de orde. Voordat we dit verder uitwerken, vragen we ons eerst af: welke relevantie heeft dit onderzoek?

Allereerst is het ingaan op de betekenis van de uitstorting van de Geest relevant vanuit het bijbels spreken over de Geest – zoals hierboven reeds bleek. Daarnaast noemen we de motieven van de 5 auteurs, hierboven genoemd, om meer systematisch aandacht te besteden aan de werken van de Geest in schepping en geschiedenis.

Tevens heeft ons onderzoek relevantie voor het kunnen waarderen van de interreligieuze dialoog en voor het kunnen waarderen van andere religies (1), onderwerpen die volop actueel zijn. Daarnaast is het onderzoek van belang voor het vraagstuk naar de verhouding tussen Kerk en cultuur en voor de waardering van de cultuur vanuit de Kerk (2). Ten slotte noemen we het vraagstuk naar de betekenis van de uitstorting van de Geest in het oecumenische gesprek tussen de rooms-katholieke en de protestantse theologie, en daarnaast het gesprek van de protestantse theologie met de Pinksterkerken en de evangelicale stromingen over de betekenis van de charismata (3). Deze punten zullen hieronder verder worden uitgewerkt.

Ad 1: Het kunnen waarderen van andere godsdiensten en religies vanuit het christendom hangt nauw samen met de vraag naar de te onderzoeken verhouding tussen het scheppingswerk en het werk van de Geest na de uitstorting. Als deze werkingen in elkaars verlengde liggen, dat wil zeggen dat de werking van de Geest na de uitstorting erin zou bestaan Zijn werk in de schepping en in de mens te voltooien, dan zou dat kunnen impliceren dat ook de godsdiensten in elkaars verlengde liggen. (Tenminste, als wordt aangenomen dat de andere godsdiensten onder meer het resultaat zijn van het genade-handelen van Geest in de schepping. Dit is een belangrijk uitgangspunt in het denken van Rahner). Want ook de niet-christelijke gelovigen staan dan onder invloed van de Geest die in de christen werkzaam is, en hun inzichten en overtuigingen zouden dan – al dan niet volledig – door dezelfde Geest op positieve wijze geactiveerd en gestuurd worden. Maar wanneer de werking van de Geest na de uitstorting daarentegen kritisch staat tegenover Zijn werk in de schepping, dan impliceert dat ook een kritische houding richting de inzichten en overtuigingen die in de andere religies centraal staan.